

A felsőoktatás és a K+F irányai és azok integrálása a regionális programokba¹

Scharle Péter²

A rendszerváltozás egyik érdekes folyamata a regionalitás fogalmának, jelentéstartalmának fokozatos tisztulása, gazdagodása, a vele összefüggő kognitív sémák különböző bonyolultságú változatainak kialakulása és térhódítása a közfelfogásban. Ma úgy érezzük, hogy szinte egyetlen olyan tevékenység, szerveződés, gazdasági vagy társadalmi folyamat sincs, amelyet ne lenne érdemes regionális környezetben értelmezni, összefüggéseit ilyen szinten feltárni.

Meglehet, a régió fogalmáról, kiterjedéséről, sajátos hazai viszonyaink közepette kirajzolódó szerepéről késhegyig menő vitákat folytatnak szakértők, politikusok és köztisztviselők. Mégis bennünk szemernyi kétség a tekintetben, hogy e viták kimenetelétől függetlenül szükség van regionális programokra, és egy-egy térség valamennyi gazdasági-társadalmi tevékenységét (értelemszerűen a felsőfokú képzést, a kutatást és fejlesztést is) érdemes ilyen programokba ágyazottan értelmezni, *szinergikus* hatásokat keresni és katalizálni.

Azt gondolom, hogy ez a látásmód egyértelműen indokolt. Nem kell várakozni annak a kérdésnek az eldőlésére, hogy Magyarország egyetlen régió vagy hét eurórégió, netán 19 megye és egy főváros, avagy kistérségek (szép, régi magyar szóval járások) összlete-e. Azt sem kell véglegesen tisztázni, hogy földrajzi, gazdasági, kulturális, netán etnikai vagy egyéb jellemzők alapján egyértelmű közigazgatási határokkal elválaszthatók-e egymástól az egyes régiók és ha közigazgatási okok miatt el kell őket határolni, mi legyen azokkal a jellemzőkkel, amelyek szempontjából ez az elhatárolás *inadekvát*. Sok szempontból elegendő annak tudomásul vétele, hogy a különböző kiterjedésű emberlakta terek rendszerében a régió valamiképpen karakterisztikus léptékű egység, belső folyamataiban szervesség érzékelhető, és ez a szervesség a helybeliek életében szervező erő is. Olyan hatás, amelyet elemezni, mérni, befolyásolni, következményeivel számolva erősíteni vagy gyengíteni lehet. A programokat ez a tény akkor is legitimálja, ha tudjuk, hogy kialakulásuk igen sok gazdasági, szakmai, társadalmi, politikai (alkalmasint személyes) törekvés függvénye, esetlegességeik vannak és időnként egyik-másik sikertelennek bizonyul.

A befolyásolás elméleti megalapozásának szaktudományos eszköztára már ma is gazdag és folyamatosan bővül. Ideális körülmények között ki lehet dolgozni minden beavatkozást mederbe terelő és optimalizáló, *konceptió-policy-stratégia-taktika-program-projekt* szinteken egyaránt egyenszilárdságú rendszereket. El lehet bennük helyezni képzési és innovációs célkitűzéseket, egész alrendszereket is³. Kétségtelenül akadnak sikeres példái az így felépített beavatkozásoknak, de a komplex rendszerek létrehozására irányuló

¹ A NYUGAT-DUNÁNTÚLI TECHNOLÓGIAI RÉGIÓ JÖVŐKÉPE ÉS OPERATÍV PROGRAMJA – workshop, 2003. június 4.

– az előadás szerkesztett szövegváltozata

² egyetemi tanár, tudományos rektorhelyettes, Széchenyi István Egyetem, Győr

³ Érdekes példa lesz e tekintetben a zsámbéki medence minap meghirdetett fejlesztési programja, amely a magyar Szilícium-völgy látomását bontja föl gyakorlati lépésekre, a területhasznosító földcserétől 50 ezer munkahely teremtéséig ívelő vállalkozással.

kezdeményezések meglehetősen nagy hányada bizonyul életszerűtlennek. Jelentős (más programok esélyeit is korlátozó) erőforrás-koncentráció nélküli megvalósításuk valószínűsége pedig nagyjából a szabad és tiszta versenypiacéval azonos. Jó okunk van ezért arra, hogy egy köztes szinten, programok keretei között végezzünk el fontos elemzéseket. Az utóbbiak körében komoly – ha nem is a legfontosabb, de sok tekintetben lényeges – kérdés a felsőoktatási, kutatási és fejlesztési összefüggések tisztázása.

Ha madártávlatból szemléljük ezt a kérdéskört, viszonylag gyorsan érkezhetünk el néhány triviális, a tudástársadalomra vonatkozó általános érvényű megállapításig. Ezek szerint a szerepüket jól betöltő felsőoktatási intézmények szorosan együttműködnek régiójuk gazdaságával és társadalmával, szolgálják és ösztönzik a fejlődést, képzési tevékenységükkel és közvetlen kutatási-fejlesztési potenciáljukkal gyarapítják a tudástőkét, támogatják az innovációs folyamatokat, vonzzák a működő tőkét, partnerként részesei a versenyelőnyöket szerző és megerősítő erőfeszítéseknek. Ha így áll a dolog, mi sem természetesebb annál, hogy részt vegyenek a regionális programokban, annak a megfogalmazástól a teljes megvalósításig terjedő minden szakaszában.

E szerepfelfogás (számos további vonásával együtt) többé-kevésbé ismert, helyes és csaknem független attól, hogy egy adott régió milyen konkrét sajátosságai vannak. Általánossága viszont nem csak hasznossá teszi, de gyengeségének forrása is. Konkrétabb, időben és térben kibontakozó folyamatokhoz simuló változatait célszerű megkeresni, ha a cél egy adott régió sajátosságainak megfelelő optimumok elérése, a regionális szemlélet jó szándékú, de sietős és mechanisztikus érvényesítés esetén fenyegető csapdáinak elkerülése.

A részletesebb elemzést indokolja a felsőoktatási-kutatási-fejlesztési „ágazat”⁴ néhány *immanens* vonása is. Közülük a teljesség igénye nélkül említek meg figyelemre érdemeseket:

- a felsőoktatási centrumok vonzása, kisugárzása nem közigazgatási határok függvénye,
- a tudomány régóta globalizálódott, az egyetemek nemzetközi hálózata a hallgatói és oktatói mobilitás természetes terepe,
- a kutatás és fejlesztés egyetemi folyamatai hosszú időtávon bontakoznak ki, főirányaik medre szélesebb is, hosszabb is, mint a regionális programok szükségképpen lehatárolt tartalma és tartama,
- a felsőoktatás intézményesült keretei általában merevebbek, mint a fejlődés és fejlesztés programokba illeszthető akciói,
- a piaci versenyviszonyok sokkal nagyobb alkalmazkodókészséget követelnek meg a gazdaság szereplőitől, mint amilyenekre az egyetemek, főiskolák képesek, akár a tananyag, akár az oktatás módszerei, akár annak színvonala tekintetében.

E sajátosságok kényelmes értelmezése egyoldalú egyetemi beállítódás kialakulásához is vezethet. Adott esetben teret nyerhet az a felfogás, amely fennen hangoztatja, hogy együttműködik, készséget nyilvánít feladatok vállalására és megoldására, de passzív módon követi csak a fejleményeket és arra számít, hogy ha szükség van a közreműködésére, akkor „megkeresik”.

Hadd szögezzem le, hogy ez a nézet (amely távolról sem ritka a személyesség szintjén) véleményem szerint nemcsak meddő, de önsorsrontó is. Nem állítom azt, hogy a képzési kereslet és kínálat viszonyában például mindenestől a képzés eredménye iránti kereslet – a

⁴ Lassan teret hódító kifejezéssel a tudásipar (*knowledge industry*)

gazdasági és társadalmi igény – szerepe lenne meghatározó, hiszen az egyetemek a hosszú távú (a regionális programokénál is messzebb tekintő) gondolkodás, kompetencia elsajátításának műhelyei is. Azt azonban igen, hogy a felsőfokú képzésnek kedves kötelessége és jól felfogott érdeke regionális környezete igényeinek minél pontosabb felmérése, ismerete és a szó legnemesebb értelmében vett kiszolgálása.

Minél „regionálisabb” egy egyetem (minél egyértelműbb fedésben van hatástartománya a beágyazó régió más összefüggésekben kitapintható kiterjedésével), annál inkább érvényes ez a kötelezettség. A főváros „történelmi” egyetemei számára nem releváns kérdés az, hogy hány régiója van Magyarországnak - számukra az ország egyetlen régió, amelynek határai ráadásul túlnyúlnak az országhatáron is. A kisebb régióközpontok felsőfokú oktatási intézményei más helyzetben vannak, függetlenül attól, hogy képzési-intézményi integrációs lépések eredményeképpen hallgatóságuk létszáma vetekszik-e egy-egy fővárosi egyetemével.

A Széchenyi István Egyetem ilyen összefüggésben nagyon szerencsés csillagzat alatt jött létre. Elődje, a főiskola sem elefántcsont-toronyként működött és fogadta be hallgatóit. Az egyetemmé válás folyamata pedig, ha tetszik, valódi regionális - a térség társadalma és gazdasága által figyelemmel kísért és támogatott - programként bontakozott ki, ha a szóhasználat divatja annak idején ezt nem is hangsúlyozta. Ez a folyamat ma is tart, hiszen lényege nem egyszerűen egy névtábla-cseréhez szükséges szint elérése, hanem az egyetemi működésmód kiteljesedése. Regionális beágyazottságának ékes bizonyítéka van: 2001-ben a Nyugat-Dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács által befogadott (akkor még megnevezésében is távlatos) *Győri egyetem a régióért* projekt, amelynek elemei (kutatási eszközbeszerzéstől doktori iskoláig) a régió fejlődési trendjeihez igazodnak.

Az egyetemi élet szervesülésének, gazdagításának jelenlegi szakaszában milyen adottságokkal kell számolnunk? Milyen összefüggések hálójában kell hozzájárulnunk a regionális programok kialakításához és megvalósításához?

Ami a képzés tartalmát, a diplomákkal lefedett tudásmező kiterjedését és mélységét illeti, a tervgazdálkodás keretein belül talán érthető illúziók jelentős részétől meg kellett válni. Ma is felmérhetők (valamilyen megbízhatósággal) a régió képzett munkaerő iránti igényei, becsléseket lehet adni a foglalkoztatottság várható szintjére, de nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy képesek lennénk alapképzési tevékenységünk keretében gyors váltásokkal folyamatosan igazodni a hallgatók érdeklődéséhez, szakok iránti érdeklődést befolyásoló divatirányzatokhoz, foglalkoztatási kötelezettségvállalás nélkül jelzett gazdasági előrejelzésekhez.

A regionális programok megfogalmazásának egyik fontos – ezért az egyetem számára is irányadó – érdeme éppen az, hogy elősegítheti a tájékozódást, az értelmes kockázatvállalást oktató és hallgató számára egyaránt. Regionális célok, akciók, projektek ismeretében – ésszerű határokon belül – a mindenkori tananyag megalapozottabban aktualizálható, a hallgatói választások (szakirányok, szakdolgozatok, gyakorlatok szintjén) biztosabb alapokra helyezhetők. A tájékozódásra, mértéktartásra, óvatosságra szükség is van, hiszen a képzési igény divatvezéreltsége olyan tény, amelynek kockázataival az

érintettek akkor tudnak számolni, ha minél több támpontjuk van a középtávú jövő tervezéséhez⁵.

Ma hosszú távon is stabilnak tekinthető regionális igénynek felel meg az egyetem a térségben működő nagyvállalatok technológiájához, fejlesztési tevékenységéhez igazodó tudásmezők (elektronika, informatika, mechatronika) képzési feltételeinek folyamatos javításával. Közvetlen a kapcsolata az érintett gazdálkodó szervezetekkel, és a technológiai előretétekintés egyáltalán elérhető megbízhatósága szintjén azt lehet állítani, hogy az alkalmazkodás kölcsönös megelégedettség forrása. A gazdaság szereplői a maguk módján többféle csatornán támogatják a képzés folyamatos korszerűsítését, az egyetem pedig képzési koncepciójának karbantartásával, módszereinek fejlesztésével felel meg a régió várakozásainak. A *practicing*, mint a képzés mai viszonyok közepette sikeres gyakorlati módszere, országos érdeklődést is felkeltő példa, amelyhez hasonlókról más előadók is beszámolnak ezen a konferencián. Ennek a kapcsolatrendszernek a híre eljut potenciális beruházókhoz is, akik – latolgatván betelepülésüket a régióba – rendszeresen tájékozódnak az egyetemen folyó képzésről.

Legalább ugyanilyen fontosnak tekinti az egyetem a régió infrastruktúrájának fejlődését szolgáló képzést. A Technológiai Előretétekintési Programban megfelelő megvilágítást kap ez a kérdés, a közlekedéstől az épített környezet alakításáig terjedően. Győrről különösen a fenntarthatóság, a meglévő (környezeti és épített) rendszerek állapotának ismeretéhez, fenntartásához, fejlesztésük optimalizálásához kapcsolódó kérdések oktatása intenzív, teljes összhangban a régió hasonló kulcsszavakkal megnevezett programjaival, projektjeivel.

Sajátos képzési gondokkal jár, és gyökeres változásokat kényszerít ki a felsőoktatásban a beiskolázási arányok drámai változása. Tíz évvel ezelőtt (és korábban évtizedeken át) az évfázatok 6-10 %-a jutott be a felsőfokú képzésbe, komoly kiválasztási-kiválogatódási mechanizmusok működtek. Voltak kontraszelektív kényszerek, de a képzés színvonala szempontjából ezeknek nem volt deformáló szerepe. Mára a beiskolázás szintje 40 % fölé került – és ez óriási dolog. A társadalom talán nincs is tudatában annak, hogy a polgárosodás folyamata, a modern társadalomszerkezet kialakulása szempontjából milyen nagy jelentősége van a felsőfokú képzés ilyen értelemben vett demokratizálódásának akkor, amikor a versenygazdaságra való áttérés (azon belül a korábban köztulajdonként nyilvántartott tőkejavak rövid idő alatt bekövetkezett újraelosztása) egyértelműen növelte a társadalmi egyenlőtlenségeket.

Egyfelől tehát adott lehet az öröm, másfelől azonban nem söpörhetők szőnyeg alá a vele járó megpróbáltatások. Egyszerű statisztikai megfontolást igényel csak annak belátása, hogy a felsőfokú képzés átlagszínvonala (mondjuk, a megszerzett diploma által tanúsítani hivatott tudás és készség elérhető mennyisége és minősége) ma törvényszerűen süllyed⁶. Az egyetemek szélesre tárt kapuin belépő hallgatók attól nem válnak fáradtságos tanulmányokra felkészültté, egyetemi színvonalú munkára éretté, felsőfokú ismeretek megszerzésére képessé, hogy felvételt nyertek egy intézménybe. Országosan sem,

⁵ A menedzserképző szakok iránti érdeklődés megcsappanása csak egyike azoknak a visszacsatolásoknak, amelyek jelzik: egy-egy látványos felfutás rendszerint telítődéssel ér véget. Nem nehéz e vonatkozásban további szakterületekre vonatkozó jóslásokba bocsátkozni.

⁶ Az EU jelenlegi átlagos GDP/fő/év adata statisztikai értelemben számottevően csökkenni fog 2004 nyarán, csupán azért, mert az új tagok valamennyien a korábbi átlag alatti teljesítménnyel lépnek be. Hiába kerülünk azonban közelebb ilyen módon az unió átlagához, ettől tényleges teljesítményünk jottányit sem nő.

regionálisan sem. A képzés időtartama, az oktatók pedagógiai felkészültsége, az infrastruktúra állapota pedig csak szerény körben és mértékben teszi lehetővé a korrepetitív, pótló, szintrehozó oktatást. Mit lehet tenni?

A felsőoktatás válasza jelenleg a bolognai folyamatnak nevezett átalakulás kísérlete. A képzettségi szintek differenciálása, az ASc⁷ - BSc - MSc - PhD képzés arányainak módosítása, széles körben ismert törekvés. Ebben a sorban ma értelmezési viták, egyeztetések tárgya az egyes szintek tartalma. A Széchenyi István Egyetem azok közé az intézmények közé tartozik, amelyek valamennyi képzési szint működtetésében érdekeltek. Az ehhez szükséges jogosultság elnyerése a Magyar Akkreditációs Bizottság minősítő állásfoglalásának függvénye, ahol (mégoly burkolt formában) regionális érdekek is megütköznek. Az egyetem regionális támogatottsága ebben a környezetben is nagyon fontos elem, az ősszel induló *Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskola* tetszéssel fogadott témaköre (*Gazdaság, jog, regionalitás és társadalom az integrálódó Közép-Európában*) pedig ki is fejezi az egyetem elkötelezettségét a regionális kérdések folyamatos napirenden tartása iránt. Igaz, a technológiai előretételek nem elsősorban társadalomtudományi területeken fürkészi a jövőt, de kidolgozói jól ismerik és érvényesítik a technológiai fejlődést befolyásoló társadalmi összefüggéseket. A műszaki tudományterület művelésére hivatott doktori iskola pedig törekvéseink szerint 2004/2005-ben jöhet létre – tematikájának összeállítása már most is a regionális fejlesztési igények figyelembe vételével történik.

Áttérve a kutatás és fejlesztés, illetve a regionális programok kapcsolatára, valamivel egyszerűbb, ha nem is könnyebb kérdésekre kell röviden kitérni. Az egyetemi kutató-fejlesztő tevékenység a köztudatban valamilyen autonóm lehetőségként, illetve kötelezettségként él, anyagi feltételei azonban régóta nincsenek összhangban ezzel a hiedelemmel.⁸ Hét-tíz kutatási főirány művelésére van lehetőség.⁹ Ezek többségénél, különösen pedig a szűkebb tematikájú vagy közvetlen gyakorlati hasznosítással nem kecsegtető témák esetében, pályázatokon elnyert források teszik lehetővé a feladatok megoldását, a tudományos életben való részvételhez szükséges aktivitás megalapozását.

A K+F magyarországi helyzete napjainkban (is) jeremiádák tárgya, ezek sorát nem szükséges bővíteni. A regionális összefüggések köréből egy hatást emelek csak ki, amelynek jelentőségét Győr vonzáskörzetében nem kell részletezni. A hozzáadott érték létrehozásának műhelyeit a tudatosan tervező, nagy gazdasági erejű vállalkozások előszeretettel telepítik szellemi centrumok közelébe és kiaknázzák a fizikai közelség előnyeit is. A Széchenyi István Egyetem kapcsolatrendszere ebben a tekintetben meglehetősen jó, és minden bizonnyal javítható.

A regionális programok elsősorban azok szereplői, a regionális szinten beágyazódott vállalkozások, intézmények körében hozhatnak létre olyan érdekeltségeket, amelyek természetes módon vezetnek egyetemi tanszékek, intézetek kutatási kapacitásának

⁷ Az ASc jel használata itt önkényes, asszisztensi (régőbbi fogalomkörben nagyjából középfokú technikai) képzettséget, tehát mérnöki irányítással kitűnően foglalkoztatható, „felsőfokon betanított” munkatársi tudásszintet jelöl (a PhD szint viszont nem feltétlenül jelent tudósi minősítést, elérőinek jelentős hányada fejlesztő mérnöki tevékenységekbe kapcsolódik be). Magyarul talán az *inas-legény-mester-doktor* fogalommal lehetne tagolni ezt a *felsőfokú* képzettségi tartományt is.

⁸ Elég lehet ennek alátámasztásul megemlíteni, hogy a Széchenyi István Egyetem az állami költségvetésből évente mindössze 18 millió forintot kap közvetlenül kutatással összefüggő tevékenységek támogatására.

⁹ Az egyetem kutatási eredményeiről a regionális média rendszeresen hírt ad, részletesebb ismertetésük sokféle csatornán folyamatosan történik.

bevonásához. Az egyetem folyamatosan figyelemmel kíséri az ilyen szintű együttműködés feltételeinek alakulását, és tudatában van annak, hogy a továbblépés nem belátás vagy szándék, hanem elsősorban gazdálkodási környezet kérdése. A regionális programok tartalma is számol a forrásszűkével, de a katalizáló-támogató hatás nem csak pénzforrásban testesülhet meg: másképp fejleszt az a kis- vagy középvállalkozás, amely számíthat arra, hogy egy regionális program célkitűzéseire igazodó teljesítményének, szolgáltatásának lesz kereslete. Ez a biztonságérzet az egyik legfontosabb előfeltétele a kutatással megalapozott fejlesztés költségterheire is kiterjedő vállalkozói készségnek.

A biztonságérzethez egy másfajta bizalomnak is társulnia kell. A társadalmi tőke felhalmozásában hosszú időszak mulasztásai, megpróbáltatásai meglehetősen komoly elmaradáshoz vezettek, az ország egésze ebben az értelemben is tőkeszegény. A régió személyes tapasztalataim szerint lényegesen jobb helyzetben van, mint sok más versenytársa – a kutatásban és fejlesztésben együttműködő partnerek egymás iránti bizalmának alapjai megvannak.

Az egyetem (képzési tevékenységét általánosan értelmezve) arra törekszik, hogy a régió programjaiban annak valamennyi intézményével együtt működve járuljon hozzá az oly gyakran emlegetett „európai” életvitel, magatartásminták, munkakultúra bizalmat teremtő erősödéséhez.

Ez az igyekezet – és remélt eredménye – legalább annyira hordozhat regionális sajátosságokat, különbségeket, mint a kezdeményező, innovatív produktivitás. Jelentősége pedig akkor válik nyilvánvalóvá, ha belátjuk, hogy a legkitűnőbb fejlesztések sorsát is megpecsételheti a befogadásra éretlen, nemtörődöm társadalmi környezet. Ezért a regionális programok között méltán kaphatnak helyet a műszaki értelemben talán „puhább”, szociológiai tekintetben viszont professzionálisan átgondolt „fogadó-oldali” projektek is.

A győri egyetem – részben multidiszciplináris struktúrája, részben földrajzi helyzete miatt – kitűnő adottságokkal és ebből fakadóan kötelezettségekkel is tevékenykedhet a fentebb kifejtett, földrajzi és átvitt értelemben egyaránt széles, sok vonatkozásban országhatáron is túlnyúló képzés, kutatás és fejlesztés igen szerteágazó területein.